

Rum för möten med Jesus och för församlingsgemenskap i frikyrklig tradition

Historiska och teologiska perspektiv på de frikyrkliga gudstjänstrummens annanhet

---

SUNE FAHLGREN

Endast undantagsvis går någon in i ett frikyrkligt gudstjänstrum och sätter sig där om det inte pågår någon form av sammankomst. Och skulle någon vilja göra ett enskilt besök för stillhet och eftertanke är det dessutom mycket troligt att ytterdörren är låst. Det vi här kallar »heliga rum» är nämligen i frikyrkorna inte öppna för drop in-besök på det självklara sätt som kyrkor i andra kristna traditioner är det.¹ Frågan är också om det är praktiskt möjligt.

När medlemmar i en frikyrklig församling söker en speciell plats för enskild andakt går de i regel inte till sin församlings kyrka, utan de går ut i naturen² eller kanske in i ett kyrkorum i Svenska kyrkan. Det är dessutom mycket vanligt att frikyrkliga vill använda Svenska kyrkans gudstjänstrum när det blir fråga om vigsel- eller begravningsgudstjänster. Kanske för att de rummen är mer sakrala, skönare, har anknytning till hembygden eller något annat.

Sådana iakttagelser väcker frågor om hur man inom de olika frikyrkliga

---

1 Genom impulser från Tyskland är det numera vanligt i Skandinavien att de lutherska folkkyrkorna hålls öppna sommartid för enskilda besök och att detta också annonseras som »vägkyrka» eller »sommarkyrka». Cirka 350 kyrkor inom Svenska kyrkan var vägkyrkor i Sverige 2007, och de var bemannade med värdar. Inom de frikyrkliga samfunden är de så kallade sommargårdarna något motsvarande, men där utgör nog naturen det primära sakrala rummet. Även andra tider på året håller många församlingar inom Svensk kyrkan öppet dagtid för »enskild andakt». För detta har det tillkommit bokbord, ljusbärare och i flera fall en ljuslåga på altaret.

2 Om naturromantik, se Daun 1989. Flera frikyrkoledare har betonat gudsmötet i naturen, t.ex. Lewi Pethrus. Se Pethrus 1953, s. 25 ff.

samfunden ser på sina cirka fyra tusen gudstjänstrum³ och vari dessa synsätt botten. I vilken mening är dessa rum för gudstjänst heliga? Vad är absolut orörbart? Vilka gränser sätter en frikyrklig församling mellan sitt eget rum och omvärldens? Vad är tillåtet och vad är förbjudet i dessa rum? Hur uttrycker man sitt avskilda rums kvalitet och suveränitet? Vilka skillnader i synsätt på »det heliga rummet» finns det inom den frikyrkliga »familjen» – till exempel utifrån skillnader i församlingssyn/kyrkosyn?

För att kunna besvara sådana frågor behöver jag relevanta fakta och tolkningsnycklar. I första delen av artikeln ska jag därför söka efter teoretiska redskap och bakgrundskunskap för min analys av nutida frikyrkorum i artikelns andra del. Utifrån inriktningen på min forskning⁴ har jag valt att använda tolkningsnycklar som är konstruerade utifrån historiska/sociala förutsättningar och centrala teologiska motiv – företrädesvis sådana som har referens till olika former av kristen gemenskap (lat. *ecclesia*), alltså ecklesiologiska övertygelser.

Men allra först vill jag genom ett citat ur en nyskriven roman belysa frågan om frikyrkorummens paradoxala strukturer, gestalter och normer,⁵ och hur denna kvalitet befinner sig i ett spänningsfält mellan historia och nutid, mellan nedärvd, kollektiv medvetenhet och nya tiders strömningar och ideal.

Guds hus som blev Bygdens hus

Det belysande exemplet har jag hämtat ur Torgny Lindgrens roman *Norrlands Akvavit* (2007). Romanen skildrar vad som händer när den äldre Olof Helmersson återvänder till det inre av Västerbotten. Där hade han en gång varit verksam som predikant och upplevt märkliga andliga genom-brott. Centrum för dessa väckelser var det så kallade bönhuset i Nedre Avabäck. På den tiden behövdes ingen skylt som angav vad för slags hus

---

3 Siffran är uppskattad utifrån uppgifter om antalet församlingar, inkl föreningar inom EFS – även om EFS numera är en självständig organisation inom Svenska kyrkan (historiskt sett har flertalet gudstjänstrum inom EFS rötter i den svenska folkväckelsen). Inom Svenska kyrkan finns det cirka 3 700 kyrkorum.

4 Fahlgren 2006, s. 403.

5 Termerna »struktur, gestalt och normer» har jag hämtat från Eliade 1968. Han menar att när man förvandlar en plats från »kaos till kosmos» är det skapelseakt. Man ger platsen »struktur», »gestalt» och »normer», s. 20ff.

det var. Folket i bygden hade lärt sig skillnaden mellan Kyrka och Konsum, de kunde urskilja ett rum som för vissa är heligt.

Nu finner Helmersson en skylt på det gamla bönhuset som anger att det är »Bygdens hus». Han får hjälp av vaktmästaren Ivar att återse huset. Utvändigt är allt sig likt – fasaden, de spetsbågade fönstren, trappan, rabatten med bondpioner. Även den rymliga tamburen är sig lik.

Men inne i salen, själva kyrkorummet, där var allt förvandlat.

De förtitvå bänkarna med svängda ryggstöd var borta, likaså sångarnas estrad. Och fondens jättelika oljemålning av Jesus i Getsemane, den med klipporna som hade dolt Judas och de romerska soldaterna.

/.../

Längst framme, där ateniennen för offergåvorna hade stått, fanns nu ett kvadratisk bord med grön filtklädd skiva.

Vintertid brukar vi träffas här och spela poker, sade Ivar. Om söndagarna.⁶

Det hus som en gång byggts och drivits av en kristen församling på orten kunde nu fungera som Bygdens hus genom att Glesbygdverket gav pengar till uppvärmning och underhåll.

Enligt romanens skildring hade bönhuset formellt »avkristnats» av en ung pastor som kommit på besök från kusten och hållit ett möte då husets ursprungliga syfte hade avslutats.⁷ Akten var en pendang till den invigningsakt som hade hållits när huset togs i bruk. Rummet var avskilt, helgat. Nu hade det alltså desakraliserats.

Händelsen är inte unik. De senaste femtio åren har åtskilliga gudstjänstrum från folkväckelsernas dagar tagits ur bruk, framför allt i områden som avbefolkats. Under samma tidsrymd har även ovanligt många nya frikyrkobyggnader uppförts, inte minst i städernas centrum och i nya stadsdelar. Enbart under åren 1950–1963 byggdes exempelvis inom Svenska Missionsförbundet 114 nya kyrkor och 480 restaureringar genomfördes.⁸

---

6 Lindgren 2007, s. 44.

7 Ordningar för »Gudstjänst när kyrkorum tas ur bruk» finns i de nyare frikyrkliga handböckerna.

8 *När kyrka skall byggas* 1963, s. 1–2. Se även Wennås 2004.

Och under 1980-talet redovisade *Pingströrelsens årsbok* totalt 138 större byggnationer.⁹

Torgny Lindgrens roman innehåller några förklaringar till nedläggningarna av väckelsens heliga rum. Utöver avbefolkning av landsbygden lyfter han särskilt fram sekulariseringen, pluralismen och en ny världsbild. Mer intressant i det här sammanhanget är hur Lindgren beskriver det frikyrkliga rummets kvalitet och vad som gör att det inte utan vidare kan bli pokerlokal, bostad eller rivningsobjekt – även om religionens ställning förändrats i samhället. Han knyter denna suveränitet till gemensamma handlingar inom frikyrkorörelsen, det jag i min forskning kallat *ecklesiala baspraktiker*.¹⁰ Musikföreningarnas sång, insamlingarna av pengar till mission, fokuseringen på Jesus i förkunnelse och konst, hörandet av Ordet – samt andra praktiker – har gjort rummet olikt andra rum som finns i samhället. Och specifika föremål har blivit något »orörbart», till exempel talarstolen, bordet för missionssparbössorna och fondväggens tavla med bibliska motiv eller kors. När rummen avkristnas tar man med sig dessa föremål och låter dem komma till något lämpligt bruk.

Kanske kan Torgny Lindgrens skildring av frikyrkorummets nära koppling till praxis utgöra en förklaring till varför man vanligtvis inte går in i ett frikyrkligt rum om det inte pågår något därinne. Det är framför allt det som händer i rummet – de ecklesiala baspraktikerna – som är det speciella och ger rummet dess särskilda karaktär och som ger folk anledning att gå dit. Övertygelsen hos de frikyrkliga är att i dessa rum kan livsavgörande möten ske med *Den helige*. Här samlas också de som erfarit *Den helige* till »hjärtats tro» och omvändelse – alltså »*de heliga*». Därmed är rummets annanhet¹¹ inte primärt knutet till förekomsten av »*det heliga*», *res*

---

9 *Pingströrelsens årsbok* 1981–1990. Jfr siffrorna för 1990-talet och tolkningen av den omfattande byggverksamheten i Waern & Wahlström 2007, bd 1, s. 319. Om intresset för estetik vid byggandet av nya pingstkyrkor, se Waern & Wahlström 2007, bd 2, s. 372.

10 Med det menar jag att de är handlingar som fungerar som en genetisk kod som reproducerar det vi kallar kyrka/församling (*ecclesia*). Dessa handlingar är baspraktiker därför att de beskriver kyrkan/församlingen som helhet och de har en identitetsskapande funktion. Se vidare Fahlgren 2006, s. 38–47.

11 Begreppet anknyter till kvalitativa studier av »den Andre» och »annanhet» (*otherness*) utifrån Michel Foucaults teoribildning kring marginaliserade subjekt, se Foucault 1977; Foucault 1978.

sacra (till exempel altaret eller en religiös bild) utan till det gudomliga som händer i rummet och till de troende som samlas där. Detta behöver dock inte utesluta att det hos frikyrkliga även kan finnas en allmän känsla av att enkla frikyrkliga gudstjänstrum i sig är heligt och högtidligt.

Torgny Lindgrens iakttagelser och resonemang är intressanta och värda att pröva i analyser av även andra frikyrkliga rum än bönhuset/bygdens hus i Nedre Avabäck. Som vi ska se finns det inte så många vetenskapliga studier av frikyrkligheten och dess avskilda rum. Vi rör oss på i stort sett outforskade områden. Lindgrens och andras reflektioner kan kanske ge upphov till framväxten av ny kunskap.

Forskningsläget kring frikyrkorna och deras heliga rum

Det övergripande perspektivet »frikyrklig» kan lätt dölja den mångfald som dessa trossamfund representerar – också i synen på heliga rum. Historiskt sett kan man dela in de äldre frikyrkliga samfunden i Sverige i två kategorier. Den ena har inhemska rötter, främst i den så kallade nyevangeliska väckelsen på 1800-talet, och den andra har en helt avgörande internationell bakgrund. Samfunden i den senare kategorin hade i regel en utvecklad konfessionell identitet när de kom till Sverige, exempelvis baptismen och metodismen, medan samfunden med inomsvenskkyrklig bakgrund ända in i vår tid har brottas med församlingsfrågan och sin kyrkliga identitet. Det var också rörelser inom den kategorin som byggde otaliga bönhus av den typ som Torgny Lindgren skildrar i sin roman. Som vi ska se fick de avskilda rummen inom den »internationella» kategorin en delvis annan prägel, liksom rummen i kyrkosamfund med inhemska rötter också efterhand påverkades av impulser utifrån och förändrades.¹²

En del forskning har utförts kring de frikyrkliga samfundens uppkomst och utveckling, men som sagt finns det fortfarande stora kunskapsluckor, till exempel kring de frikyrkliga samfundens kyrkobyggnader och kyrkorum.¹³

---

¹² Holmblad 2002, s. 82–109. Se även Lindberg 1993 för historien om den reformerta influensen i Svenska Missionsförbundet.

¹³ För forskningsläget kring den frikyrkliga byggnadsverksamheten, se Holmblad 2002, s. 13–17. Dessutom skriver Olof Wennås på en doktorsavhandling om svensk kyrkoarkitektur efter 1945 (Göteborgs universitet).

En intressant utgångspunkt för en sådan omfattande forskning kunde vara de studier som nyligen gjorts kring de frikyrkliga samfundens identitet och som visar på en växelverkan mellan självförståelse och praxis.¹⁴ Kyrkobyggnader och kyrkorum hör till kyrkans självförverkligande.¹⁵

I det material jag funnit under förberedelsearbetet för denna artikel är det få studier som uppmärksammar förhållandet mellan församlingssyn (ecklesiologi) och kyrkobyggnad/kyrkorum. Undantagen är till exempel Sven-Erik Brodds artikel »Hörsal och mötesplats. Om bönhusets sociologi och teologi» som tecknar utvecklingen från bönhus till kyrka,¹⁶ samt Magnus Wahlströms examensuppsats »Baptistisk tro tar form. Blacksta baptistkapell som kyrkovetenskapligt material».¹⁷

En översikt med referens till Svenska kyrkan

Utifrån min kännedom om frikyrklig historia har jag inledningsvis försökt att urskilja några sorters gudstjänstrum, även om skillnaderna inte alltid är så tydliga. Det förekommer även många blandformer. Som jämförelsepunkt har jag valt Svenska kyrkan. Översikten är avgränsad så till vida att jag inte tagit med de avskilda rum som finns i tält, lador, läger/sommargårdar och andra enkla byggnader för konferenser, möten, andakter och andra sammankomster inom frikyrkosamfunden.¹⁸

En betydande del av de rum som på 1850-talet och framåt byggdes i den inomkyrkliga väckelsen var och förblev *komplement* till Svenska kyrkans gudstjänstrum. Dessa enkla och konstlösa rum gestaltade en pietistisk teologi om den lilla väckta församlingen (*ecclesiola*) och »hjärtats tro». Inom Evangeliska fosterlandsstiftelsen (EFS) finns det i nutid cirka två hundra rum av den komplementära typen kvar.

---

14 Andreasson 2002; Josefsson 2005; Fahlgren 2006; Bardh 2008.

15 Senn 2001. Se även Onerup 2006 som tolkar kyrkorummet utifrån kyrkans teologi om tiden.

16 Brodd 2001.

17 Wahlström 2001.

18 Den här avgränsningen är ett problem ur innehållslig aspekt, även om den är nödvändig för att hålla artikeln inom stipulerat omfång. Tälten, ladorna och andra enkla gudstjänstrum har ett pilgrimsmotiv som i vissa tider varit framträdande i frikyrklig spiritualitet. Bakgrunden finns också i rådande kulturströmningar, till exempel romantiken. Se Fahlgren 2006, s. 173.

Andra rum byggdes och användes i början som ett komplement till Svenska kyrkan men blev så småningom platsen för en församlings gudstjänstliv, alltså ett *alternativ* till Svenska kyrkans gudstjänstrum. Förändringen av rummets betydelse hängde samman med att föreningen som en gång byggde huset blivit nattvardsförening eller församling (*ecclesiola* blev *ecclesia*). Vi skulle därför kunna säga att hörsalen även blev församlingssal där nattvard firades. Gudstjänstrum som speglar den förändringen finns det gott om inom Svenska Alliansmissionen, Svenska Missionskyrkan och inom den del av EFS som i hög grad utgörs av självständiga församlingar. År 1900 hade exempelvis församlingarna inom Svenska Missionsförbundet i Gävle-Daladistriktet byggt cirka 125 alternativa rum för »den nytestamentliga församlingen» (och de saknade en exteriör som påminde om kyrkor).¹⁹

En tredje typ rum byggdes för att vara *frikyrkliga* församlingsrum. De byggdes av baptistförsamlingar, metodistförsamlingar, pingstförsamlingar och andra församlingar med en given internationell, konfessionell identitet. Arkitekturen och funktionen i dessa gudstjänstrum var präglade av den egna konfessionens ideal och praxis (till exempel var Spurgeons »tabernakel» i London förebild för flera baptistiska rum i Sverige och metodisternas mer kyrkoliknande byggnader i England blev modell för metodistkapellen i Sverige).²⁰ Men de frikyrkliga församlingsrummen anknöt också till stilen på den svenska folkväckelsens hörsalar och till de medeltida kyrkorum i Svenska kyrkan som vitkalkats och gjorts om till hörsalar.²¹ Historiskt sett har de frikyrkliga församlingsrummen gestaltat en puritansk/reformert teologi som framhåller en motsatsställning mellan »andligt» och »världligt». Kristi kropp låter sig därför inte fångas av det materiella, det som tillhör världen. Rummen är endast lokaler.

Under senare delen av 1900-talen har de frikyrkliga församlingsrummen

---

19 Holmblad 2002, s. 178. De kyrkobyggnader som de svenska frikyrkomissionärerna byggde i Afrika och på andra håll i världen liknande dock mer sockenkyrkan än bönhuset. Frågeställningen uppmärksammas bl.a. i Bohman 1983 och Wennås 2004, s. 89–91.

20 Holmblad 2002, s. 43–46, 234–241.

21 Lindahl 1955. Nyklassicism och senempire var ideal som på 1800-talet präglade kyrkorum inom Svenska kyrkan. Det tog sig bl.a. uttryck i predikstolar placerade över små altaren och läktare. Nya kyrkorum fick formen av en rektangulär åhörarsal.

på många håll genomgått en påtaglig *ekumenisk* förändring och fått en signifikant territoriell anknytning. De avskilda rummen har getts former och symboler som ingår i den stora kristna traditionen. Arkitekturen i denna fjärde typ har framträdande allmänkyrkliga drag. Man finner numera även ikoner i en del frikyrkliga rum och ljusbärare för enskild andakt. Och kyrkans namn och funktioner anknyter till fler som bor i dess närhet än bara medlemmarna i den egna församlingen.

Några frikyrkliga församlingar har nyligen byggt nya kyrkorum som inte står i den stora kristna traditionen utan är »allaktivitetsrum», och dessutom har namnet på byggnaden fått lokal förankring.²² Därmed är vi inne på frågan om vilka ord som frikyrkliga samfund har använt och använder om sina utsparade rum. Men innan vi ser närmare på det bör vi notera den fråga som namnen i sig och namnförändringarna på senare tid väcker: Tillhör gudstjänstrummet de som byggt det för sina egna religiösa praktiker eller tillhör det hela samhället? Är det till för omvärlden och hur märks det i så fall – utöver ett namn med lokal anknytning?

Bönehus, kapell, Betesda och andra namn

Nomenklaturen kring frikyrkornas hus och gudstjänstrum vore i sig värd en studie.²³ Grundorsaken till att man utvecklat en så omfattande begreppsapparat beror på att frikyrkorna växte fram när det svenska enhetssamhället upplöstes under 1800-talets senare del. Det gängse begreppet »kyrka» stod då för statskyrkan och dess monopol på »rätt» kristen gudstjänst, laglig kristen gemenskap och »riktiga» rum för gudstjänst. Därför tog det tid innan de traditionella begreppen kyrka och kyrkorum mer allmänt började användas om de hus och rum som väckelserörelserna och de frikyrkliga samfunden byggde. I städer och på större orter började ändå begreppet kyrka att tidigt brukas om frikyrkohus som var stora, hade torn eller annan arkitektur som var kyrkoliknande.

Här avgränsar jag mig till att försöka fånga några utvecklingslinjer när

---

22 T.ex. Nimbuskyrkan på Öckerö, SMK (www.nimbuskyrkan.com), Kungsporskyrkan i Husqvarna, EFK (www.kungsporsporten.com) och den nya kyrkan i Åbytorp som presenteras nedan.

23 Se t.ex. studien av de svenska pingstförsamlingarnas namn i Alvarsson 2007, s. 137–153.

det gäller det frikyrkliga språkbruket för sina helgade rum. Grundorden var från början de alldagliga »hus», »sal», »lokal» – till exempel bönhus, stora salen, möteslokal. Folkväckelsen hade ju i många fall börjat genom möten i hemmen, så kallade konventiklar, även om de då inte var tillåtna.²⁴ De andliga erfarenheterna gjordes alltså i vardagsmiljöer, men teologiskt sett drevs inte väckelsen av teologin om inkarnationen, Guds människoblivande. Enligt väckelsens pietistiska teologi var kristen tro *hjärtats* religion, och detta var det främsta skälet till att man inte knöt Gud till någon särskild lokal och därför kunde samlas i hemmen. Institutionella rum med sakrala utsmyckningar och symboler ansågs till och med kunna hindra människor från att möta Gud. Inte heller ansågs sakrament nödvändiga för tron.²⁵ Alltså var det inte enbart »en praktisk fråga» att väckelserörelserna byggde bönehus och hur rummen formades.²⁶ Det var trosövertygelser som tog gestalt.

Tidigt började också bibliska namn att knytas till dessa byggnader, och de fick då skyltar. Senare blev de bibliska namnen legio i den del av frikyrkligheten som har internationella rötter. En typ av sådana namn härrör från gudsfolkets ökenvandring och historia i Israel. Det var platser där Gud uppenbarat sig (till exempel Elim, Betel, Gilead och Sion). En annan typ var orter i Nya testamentet, där något signifikant hände i Jesu liv (till exempel Betlehem, Betesda, Tabor och Betania) eller där det tidigt funnits kristna församlingar (till exempel Filadelfia, Efesos och Smyrna).

Dessa bibliska namn gav rummen en annanhet som hade referens till bibelns värld.²⁷ Det förstärktes av att bibelspråk eller bibliska motiv ofta

---

24 Se vidare Bexell 2003, s. 39, 59.

25 Längs olika vägar var folkväckelsen starkt påverkad av reformert teologi, som bland annat hävdar att det begränsade inte kan vara bärare av det obegränsade – det gudomliga. Se Lindberg 1993; Brodd 2001, s. 109.

26 Niklas Piensoho, föreståndare för Filadelfia-församlingen i Stockholm (Pingströrelsen), ger uttryck för en sådan vanligt förekommande förklaring i Piensoho 2007, s. 101–104. Han hävdar att lokalen är »just en lokal och inte så mycket mer» och tillägger: »Men med detta menar vi ju inte att alla rum är oheliga utan att *alla* rum är heliga.» Jfr Johannesson 1993, s. 384, som menar att frikyrkorummen är en trosbekännelse.

27 Alvarsson menar att efter 1920 tillkom inga nya bibliska namn, men namnen Filadelfia, Sion och Smyrna ökar markant i frekvens. År 1975 heter 61 % av pingstförsamlingarna Filadelfia. Sedan börjar de bibliska namnen ersättas med Pingstkyrkan eller en lokal beteckning. Alvarsson 2007, s. 148–149.

målades i fonden och att palmer blev en vanlig krukväxt i rummet. Namngivningen hörde nära samman med hur väckelsens folk läste bibeln. Läsningen var narrativ. Man gick in i bibelberättelsernas roller. Det framgår tydligt av väckelsens sånger.²⁸ Man kan nog säga att det var den enskildes inlevelse och identifikation med bibelns värld som kollektivt konkretiserades i de namn man gav gudstjänstrummen. (När folkväckelsen är historia efter andra världskriget kan man se att bibeln också börjat läsas på ett mer objektiverat sätt och hjärtats religion har blivit mer rationell och präglad av underhållnings- och konsumtionssamhället.)²⁹

Under 1900-talets andra hälft pågick en markant konfessionaliseringsfas i den svenska folkväckelsen,³⁰ vilket också avspeglas i namnbyten på byggnaderna i samband med ombyggnation eller nybyggnation. Man skulle känna igen sitt eget samfund på det namn som det helgade rummet hade. Svenska Missionsförbundets och Svenska Alliansmissionens hus fick mer allmänt heta Missionskyrkan, Örebromissionens Korskyrkan, pingstförsamlingarnas Filadelfia/Pingstkyrkan, och så vidare. Även rummens struktur och gestalter fick konfessionella drag, till exempel öppna dopgravar i nya baptistkyrkor och fristående nattvardsbord – ibland med altarrund – i nya missionskyrkor.

I nutid kan man skönja en ny inriktning i namnfrågan. Allt fler frikyrkliga hus får anknytning till platsen, till exempel Aspnäskyrkan (PR), Mellringekyrkan (EFK), Hagakyrkan (SMK) och Hjortenbergskyrkan (frikyrkoekumenisk). Här avspeglas kanske en förskjutning i synen på vem kyrkorummet tillhör. De helgade rummen är inte bara till för församlingen. Rummen upplåts till exempel för skolavslutningar och i de nya kyrkobyggnaderna finns sidolokaler för öppen verksamhet. Det är en stor skillnad i självförståelse om det exempelvis finns två kyrkor på en ort och den ena heter Lännäs kyrka och den andra Betel!

Några namn har en särskild historisk bakgrund. Den inomkyrkliga väckelsen började under 1800-talets senare del bygga så kallade *missionshus*.

---

28 Selander 1980.

29 Se min skiss över denna utveckling i Fahlgren 2006, s. 253–254, 335–340, passim; Fahlgren 2007.

30 Fahlgren 2006, s. 312–316. Konfessionaliseringen förändrade den kongregationalistiska församlingssynen så att medlemmarna fick en överlokal identitet. De blev till exempel »missionare» och »ÖM:are».

Termen härrör från att det var missionsällskap som sände ut kolportörerna och predikanterna som uppträdde i husen. Även mötets inriktning på att omvända människor och fördjupa deras tro återspeglas i termen missionshus. Man ville nå djupare, nå fler och nå andra än man gjorde i de traditionella kyrkorummen. Missionsmotivet var så avgörande, också för rummets annanhet, att vi ska återkomma till det i ett särskilt avsnitt.

Med anspelning på Matteusevangeliet 21:13 kallades husen i folkväckelsen även för *bönhus* (den äldre formen var bönehus). Termen hade troligtvis också att göra med att sammankomster ledda av lekmän fått beteckningen bön. Till exempel kallades det för byabön i Norrland och på andra håll i Sverige när de som bodde långt från sockenkyrkan möttes i hemmen till gudstjänst.³¹

Det förekom även ovanliga benämningar såsom konventikelhus, tabernakel, senapskorn, hyddor/missionshyddor, ekkläsiakapell och lekmanakyrkor. Baptistförsamlingar och metodistförsamlingar föredrog i början ordet *kapell*. I Frälsningsarmén blev *tempel* det vanligaste.³²

Rummen för väckelserörelsens sammankomster byggdes ofta på nya, expansiva industriorter, i brukssamhällen och i järnvägspunkter som uppkommit på avstånd från de äldre kyrkorummen i bondesamhället – sockenkyrkorna. Det gjorde att de nya avskilda rummen – med säregna namn – blev mer tillgängliga för det då framväxande Sverige. Drivkraften bakom denna landsomfattande och strategiska »egnahemsverksamhet» ska vi se närmare på i följande avsnitt.

Ett tecken på och instrument för mission

I de väckelserörelser som uppkom under 1800-talet stod missionskallelsen mycket markant i centrum. Det perspektivet behöver lyftas fram om man vill fördjupa förståelsen av hur väckelsens folk såg på sina avskilda rum, en förståelse som i hög grad lever vidare i frikyrkligheten. Torgny Lindgren fångar detta i sin roman bland annat genom att notera »ateniennen för offergåvorna» i bönhuset. Det var pengar som skänkts för att församlingen skulle kunna förverkliga kallelsen att omvända »hedningarna» i

---

³¹ Jarlert 2001, s. 88.

³² Holmblad 2002, s. 18.

såväl Sverige («inre mission») som i främmande land («yttre mission»). Även sångerna som sjöngs i bönhuset hade många missionsmotiv som uttryckte att ärendet hastade och att uppdraget krävde mobilisering av alla kristna:

Se upp, se upp, nu vitnar marken
och skördetimmen inne är.
Gå ut, bjud syndare till arken,
kanhända floden snart är här.
Upp, alla, alla som en man,
att sova nu, det går ej an.

Nils Frykman, 1877

Mission var inte bara grundtanken i väckelsen, det var även drivkraften bakom organiseringen av den inomkyrkliga väckelsen i olika former av föreningar (*societas*),³³ vilka utgjorde en ny typ av social sammanslutning i Sverige med rötter i den anglosachsiska världen. Föreningen blev också de frikyrkliga församlingarnas organisatoriska form, framför allt i och med religionsfrihetslagen 1951.³⁴

Det var sådana sammanslutningar – med en markant missiologisk självförståelse och drivkraft – som byggde väckelsens nya rum. Denna infallsvinkel på rummen visar att »hjärtats tro» i folkväckelsen hade en stark social dimension (gemenskapen som byggde rummen), den var öppen för omvärlden (rummen var i sig en mission) och den var djärv. Det sägs till exempel att cirka 30 personer beslutade 1907 om att bygga Immanuelskyrkan i Örebro med plats för 600 personer.³⁵

---

33 Om frikyrkorörelsens organisationsformer, se Fahlgren 2006, s. 65–69. Associationerna innebar att man slöt sig samman kring en idé, till exempel missionskallelsen. Detta skapade på 1800-talet en helt ny typ av sammanhållning i samhället än vad som tidigare funnits utifrån yrket, ståndet, hushållet och socknen.

34 Metodistkyrkan fick dock sin kyrkoordning godkänd i Sverige 1876 inom ramen för 1876 års lag om »främmande trosbekännare». Även baptistförsamlingarna hade från början en egen ordning efter internationell modell (Fahlgren 2006, s. 97–104). För att kunna vara juridisk person valde de i stället för föreningsformen att också vara stiftelse (Fahlgren 1997, s. 249–259; Fahlgren 2006, s. 68).

35 I jubileumsskriften *Örebro tredje baptistförsamling 50 år* har Gunnar Johns-

Missionsmotivet – i kombination med folkbildningsarbetet³⁶ – kom också till uttryck i att husen som började byggas på 1850-talet kunde användas som skolsal. Men även det omvända förekom: skolhusen som byggdes av väckelsens folk var också samlingsal för andliga sammankomster.³⁷ Att driva folkskola och söndagsskola betraktades som en mission som skulle ge en ny generation ansvar och kunskap. Gudstjänstrummets synliga samband med skola var ett tecken på och instrument för mission. Eftersom skola och gudstjänst var i samma rum – och rummet överlag hade struktur och gestalt från dåtidens skolhus – gav det en didaktisk prägel åt det avskilda rummet. Här samlades man för att lära sig något.³⁸

Det var alltså inte protesten som var den primära drivkraften utan missionskallelsen. I relation till luthersk tradition kan man se de nya rummen som ett slags frontförkortning för att i en specifik historisk situation nå ut med evangeliet. Såväl rummet som skeendet i rummet var bestämt av »inre och yttre mission». Man kan naturligtvis också tolka tillkomsten av dessa nya hus som en form av kyrkokritik. Väckelsens folk fann inte uttryck för »frälsningsfrågan» och »hjärtats tro» i Svenska kyrkans gudstjänst.

Annanheten i de frikyrkliga rummen har således ett grundläggande missionsmotiv som har följt med in i nutid genom att »det sitter i väggarna». Även nya gudstjänstrum formas för att kunna fungera bra när man vill förmedla ett budskap. Det som i kommunikationsteori heter »sändare» och »mottagare» har fått rumsliga strukturer och gestalter i sådant som Torgny Lindgren kallar »sångarnas estrad» och »de förtivå bänkarna». Därmed har det tidlösa missionsuppdraget fått ett tidsbundet instrument som kan vara svårt att förändra när de yttre förutsättningarna för det kristna vittnesbördet förändras. I det nutida pluralistiska samhället har till exempel kristna erfarenheter inte samma tolkningsföreträde och självklara ställning som på folkväckelsens dagar. Hur förverkligar då frikyrkliga missionsuppdraget i en ny tid med dialog och delaktighet som förutsättning för trosförmedling? Frågan måste föras samman med det faktum att de avskilda rummen i frikyrkorna inte är byggda för liturgisk aktion, delaktighet och

---

son skrivit byggnadshistoria. Församlingen är baptistisk och tillhör i dag Evangeliska frikyrkan.

36 Arvidson 2006.

37 Svärd 1997, s. 45ff, 73, 101.

38 Edwall 1972, s. 11–14.

annat som hör samman med att gestalta och fira Guds frälsningshistoria och inte bara vara lyssnare.

Flera av de nya frikyrkorummen visar att frågan lever och söker sitt svar. I dag är det inte skolsal som är tecknet och instrumentet utan ungdomsgårdar, gym och andra former av fritidsrelaterade utrymmen i anknytning till kyrkorummen, ibland är det förskolor och rum för diakonal verksamhet. Men fortfarande kvarstår utmaningen att låta gudstjänstrummens struktur och gestalter frigöras från modernitetens tidsbundna projekt.

Historiskt sett var det alltså för missionens skull som nya gudstjänstrum skapades i mycket stor omfattning. Eftersom »mötet» och dess hörsalar var de svenska folkrörelsernas spjutspets på 1800-talet (och en bra bit in på 1900-talet) blev det också väckelserörelsens. Vi ska se närmare på detta »mötesrum» och dess likheter och skillnader med andra folkrörelserns rum.

Mötet med Jesus i hörsalen

Intrycken man får i de flesta frikyrkliga rum beror på att de har en struktur och gestalt som härrör från den typ av sammankomster och aktörer som präglade de tre stora svenska folkrörelserna (nykterhetsrörelsen, arbetarrörelsen och väckelserörelsen). Dessa sammankomster gick under den gemensamma beteckningen *möte*. Mötet gällde främst ett möte med dessa rörelserns budskap, det må vara nykterhetssaken, arbetarnas sak eller salighetssaken. Och detta syftade i sin tur till en personlig avgörelse, ett beslut eller en omvändelse. Det kunde ta sig uttryck i nykterhetslöfte, anslutning till fackföreningen eller »överlåtelse till Jesus».

För mötet uppfördes samlingslokaler som till funktionen var *hörsalar*. Husets interiör präglades av talarstolen på en upphöjd estrad, i regel belägen på ena kortväggen. Talarstolens och därmed budskapets centrala betydelse underströks, inte minst i de hus där man även hade läktare. På estraden fanns även plats för sångare. Väckelsesånger, nykterhetssång respektive arbetarsånger har varit nära knutna till budskapet i dessa folkrörelserns möten och hus.

Den som besöker dessa rum kan av interiören tydligt se att det talade/sjungna ordet och talarna/sångarna stått i centrum för de möten som dessa »egnahemsrörelser» höll i sina hörsalar. Bevarade predikningar och sånger

visar att budskapet som framfördes ställde tilltalet till individen i centrum.³⁹ Hörsalen framstår som en rums kropp med klara gränser och tydliga lemmar. Rummet är laddat med lyssnarkraft. I förhållande till besökaren är hela salen som en kropp med ett budskap, och mottagarna av budskapet utgör också en kropp i rummet. Rummet ger en gripbar situation av kropp mot kropp.

Mötet utgjorde alltså den liturgiska arbetsform som de inomkyrkliga väckelserna och de nya frikyrkliga samfunden använde för att nå ut med budskapet om omvändelse, personlig troserfarenhet och nytt liv.⁴⁰ Därför gick väckelserörelsernas folk på möten, vanligtvis flera gånger i veckan och under söndagen vid flera tillfällen, och man strävade efter att få andra med sig. Hörsalarnas enkelhet och konstlöshet samt mötets enkla liturgi bidrog till att ställa erfarenheterna i centrum. Det man kallar helighet fanns därför primärt inte i själva rummet eller i dess bilder och föremål, utan i hjärtat och i erfarenheten av Gud.

De äldre frikyrkorumen har stora likheter med andra samtida folkrelsers hörsalar.⁴¹ Ändå ger praktikerna i dessa hus avgörande skillnader mellan en nykterhetsloge, ett folkets hus och väckelsens hus. Även om nykterhetsaken – och i viss mån arbetarnas sak – kunde få plats i väckelsens hus var det ändå i huvudsak en avskild plats för Gud och Guds sak. I väckelsens hus skedde bön och bönehandlingar som gav rummet en annan suveränitet som uttryckte en öppning mot en större verklighet. I väckelsens hus fanns en omistlig referens till Gud i tal och sång som gav rummet en annan kvalitet, en aktualisering av den givna gudomliga uppenbarelsen. I väckelsens hus ställdes den enskildes liv inför Gud – framför allt Jesus, Guds son – som gjorde rummet till en plats för livsavgörande beslut och andliga erfarenheter. I väckelsens hus kom det med tiden att inrättas av-

---

39 Fahlgren 2006, passim.

40 Med små variationer gestaltades mötet efter följande yttre struktur: bön, unison sång, skriftläsning, unison sång, bön, predikan, unison sång, bön (eftermöte). Se vidare Eldebo 1997, s. 354; Fahlgren 1994, s. 182–184.

41 Här finns paralleller till den tidiga kyrkans bruk av den antika basilikans struktur och gestalter när de började bygga kyrkorum. En förebild för den svenska folkväckelsen var också det kapell som metodisten John Scott byggt i Stockholm – Engelska kyrkan. Se vidare Wennäs 2004, s. 81–82. Jag har dock inte lyckats finna studier som jämför den svenska folkväckelsens hus och andra folkrelsers ur teologisk synvinkel.

delade platser i rummet för omvändelse och överlåtelse, exempelvis en så kallad »botbänk».⁴²

Trots att mycket förändrats uttrycker de gudstjänstrum som mer eller mindre bevarat folkrörelsetraditionens struktur och gestalt en grundläggande inriktning på »mötet med Jesus». Förändringar kring en möbel i sådana hörsalar visar hur väckelsens frontförkortning ändå med tiden upplöstes och även »*det heliga*» tog gestalt. Den pietistiska (och puritanska/reformerta) teologi som såg rummet enbart som en vanlig lokal blev i praktiken kompletterad eller utbytt mot en annan teologi. Som ett exempel på det ska vi se närmare på »ateniennen för offergåvor» som Torgny Lindgren minns från bönhuset.

Historien om det lilla bordet för missionssparbössor

Vi har redan uppmärksammat det avskilda rummets starka missionsmotiv. Engagemanget för mission synliggjordes inte minst genom ett litet bord framför predikstolen på vilket man ställde missionssparbössorna. Vid insamlingar ställdes även »offergåvorna» där. Som vi ska se har det lilla bordet – som Torgny Lindgren kallar ateniennen – en intressant historia i det här sammanhanget. Dess funktion och annanhet förändrades successivt.

Redan i de första bönhusen kunde det även användas av ordförande och sekreterare vid föreningsmöten i rummet. Interiörbilder i de första jubileumsskrifterna visar att med tiden började även Den heliga skrift att placeras på detta bord när det stod under predikstolen. Ändå fick missionssparbössorna och »offergåvorna» stå kvar.

I bönhus och missionshus som efterhand blev ett hem för de »missionsföreningar» som ombildats till »den nytestamentliga församlingen» använ-

---

42 Omkring 1900 började mötet att kallas *väckelsemöte* och denna praktik präglade den svenska frikyrkligheten under dess mest expansiva period fram till 1950-talet. Väckelsemötet hölls vanligen på kvällstid och var inriktat på människors frälsningserfarenhet. Det finns många skildringar av dessa mötenas suggestiva och känsloladdade miljö, där den enskilde ställdes inför valet mellan befrielse eller förtappelse. De som ville bli räddade kunde i »eftermötet» använda den avdelade plats som fanns i rummet. I baptisternas kapell var det i regel främre bänken, i Frälsningsarméns lokal var det (och är) botbänken, i Metodistkyrkan altarrunden och i det stora mötestältet var det ett särskilt mindre tält för »eftermötet». Bergsten 2005, s. 317–319.

des det lilla bordet dessutom när nattvard firades. Bordet ställdes då fram för att placera nattvardskärlen på. Måltiden delades i regel ut i bänkarna genom att man skickade brödet och vinet mellan sig.⁴³

Under 1900-talets första hälft – när bönhus, kapell och missionshus byggdes om eller vid nybyggnationer – kom det lilla bordet att först placeras bakom predikstolen i fonden, ibland byttes det ut mot ett större bord. Senare flyttades predikstolen bort från centrumplatsen – åt höger eller vänster – och de höga sångarestraderna sänktes och balustraderna togs bort. Då hamnade bordet i centrum – som ett »prydnadsaltare» mot fondväggen (bild 13) . Det gamla tecknet på mission var inte lika tydligt längre, och andra bord började användas när det skulle hållas församlingsmöte.

För att bordet skulle kunna stå i centrum var det i många fall nödvändigt att ta bort balustraderna och de höga podierna. Denna inredning gav troligtvis en auktoritär struktur i rummet, framför allt åt predikan och predikantskapet. Men såsom avståndet mellan korrum och församlingsrum i de äldre kyrkorna gestaltade en ämbetsteologi, kunde balustraderna också uttrycka en spänning mellan »ämbetet» (som predikanter och sångare utövade) och »det allmänna prästadömet» (som den övriga församlingen utövade).

När 1900-talets ekumeniska och liturgiska förnyelsesträvanden började slå igenom i frikyrkligheten under 1960-talet gav det upphov till nya gudstjänstformer och nya kyrkorumskonstruktioner som återupptäckte arvet från den tidiga kyrkan och sökte nutidsrelevans. Nya kyrkor byggdes som öppnade för större delaktighet från församlingens sida. Hörsalens struktur ersattes av en gemenskapstruktur kring bordet – som nu uttalat var nattvardsbord. Och predikostolen blev en ambo på golvet. Det blev därmed möjligt att gestalta en tydligare växelverkan mellan liturgi och rum.

Denna nattvardssal, ibland helt utan estrad, skulle enligt uttalanden vid kyrkbyggnadskonferenser inom Svenska Missionsförbundet på 1960-talet utformas så att det stämde till högtid och andakt.⁴⁴ Struktur och gestalter skulle »tyst förkunna» för alla att Herren är där. Man kan i dag hos vissa frikyrkliga märka en attityd av stilla vördnad när man samlas i helgade rum. Och den praktiken har inte motarbetats, snarare förväntas en stunds enskild bön före gudstjänsten. Det är oklart när denna praktik slog igenom. Kanske

---

43 Ahren 1963.

44 Wennås 2004, s. 108. Jfr s. 116.

fanns den med från början, kanske har den vuxit fram genom att rummet fått fler tecken på »det heliga» – botbänk, bord med Den heliga skrift och offergåvor, »prydnadsaltare» i fonden eller nattvardebord i centrum.

Det finns också frikyrkliga sammanhang där det inte förväntas en stunds stillhet före gudstjänsten. Istället pågår ett sorl av samtal, på kyrktoget och inne i kyrksalen, som visar att detta är en social tilldragelse. Man möts. Och det förekommer vid musikgudstjänster att nattvardebordet placeras vid sidan och blir platsen för instrumentfodral och ytterkläder.

Av levande stenar.

Om församlingsrummets former och bruk

Magnus Wahlström har visat att de frikyrkliga rum som baptisterna byggde hade en annan struktur och gestalt än den inomkyrkliga väckelsens olika rum. Denna utformning var präglad av ett annat tankemönster som bottnade i en annan ecklesiologi.⁴⁵ De var församlingsrum – gemenskapsrum.⁴⁶

Wahlströms exempel är Blacksta baptistkapell Tabor. Grundstrukturen var hörsal med predikostolen i centrum, men den strukturen var genombruten på flera punkter. Under plattformens golv fanns en dopgrav i fonden. Dopplatsens centrala placering visade på dopets betydelse. Framför predikostolen, på ett lågt podium, stod »Herrens bord» och stolar för församlingens föreståndare och äldste som presiderade vid nattvarden. Vid firandet av nattvard gestaltades de döptas gemenskap runt bordet.

Rummet saknade det traditionella kyrkorummets *via sacra*, den heliga vägen.⁴⁷ I stället för en mittgång finner den som träder in i baptistkapellet ett brett bänkparti och två sidogångar fram till dopgravens nergång respektive uppgång (bild 14). Planlösningen kan tolkas som ett uttryck för den baptistiska övertygelsen om att vägen till Gud går genom och till De heligas gemenskap.⁴⁸

Dekorationer som gardiner, blommor och serveringsbord gav en högtidlig hemkänsla åt rummet. Detta var församlingens »söndagshem». Rum-

---

45 Lumpkin 1999.

46 Jfr Johannesson 1993, s. 380, som upplevt dessa rum som »för mänskligt, för socialt».

47 Rappe 1963, s. 29–59.

48 Bardh 2008 passim.

met användes även för kyrkkaffe, födelsedagskalas, bröllopsfester och skördehögtider. I många kapell fanns dessutom en tillbyggnad – »lilla salen» – som kunde användas för sådana angelägenheter. Det som Svenska kyrkan senare byggde »församlingshem» för kunde baptisterna använda sitt kyrkorum till.

Många gudstjänstrum inom den baptistiska traditionen har också symboler och bilder som är eskatologiska, det vill säga de är »fönster mot evigheten». Det kan vara bilder av det himmelska Jerusalem och bibelspråk om Jesu återkomst eller »evigt liv». Fester, högtider och sånger i kapellet hade också pilgrimsmotiv som gav en försmak av det kommande gudsrikets glädje.⁴⁹ Skeendet i det enkla, avskilda rummet var inte enbart något inomvärldsligt som har sitt mål i hjärtats tro och medlemskap i församlingen. Rummet bidrog till ett himmelskt perspektiv.

Baptistiska församlingar har som »frikyrka» sett det som självklart att även vigsel- och begravningsgudstjänster för församlingens medlemmar sker i församlingsrummet. Sådana handlingar spränger tidens gränser. Därför har församlingsrummet en laddning som är existentiell och öppen. Här har hela livet ett rum. Motsvarande praxis finns i Metodistkyrkan, men i de församlingsrum som utvecklades i den inomkyrkliga väckelserörelsen har vigsel- och begravningsgudstjänster inte varit lika vanliga.

Enligt Carl Henrik Martlings undersökning av folkväckelsen i Karlstads stift inom Svenska kyrkan spelade nattvardsväckelsen under 1800-talets senare hälft en avgörande roll för att hörsalarna i missionshuset också blev församlingsrum.⁵⁰ Inom pietismen och senare inom nyevangelismen var nattvarden en sammankomst för de troende, och den skulle celebreras av en troende präst. Detta gav, framför allt efter sockenbandets avskaffande 1859, upphov till privat anordnade nattvardsfiranden i hemmen för likasinnade och till framväxten av så kallade nattvardsföreningar. Även missionsföreningar som byggt missionshus utvecklades till nattvardsföreningar. Därmed blev rummen i dessa hus församlingsrum och inte bara hörsal. Som vi redan sett användes ett litet bord framför predikostolen för nattvarden, och till skillnad från botmotivet i Svenska kyrkans dåvarande nattvardsliturgi blev gemenskap det dominerande motivet.

---

⁴⁹ Fahlgren 2007.

⁵⁰ Martling 1958, s. 172–216.

Denna förändring kom att splittra den inomkyrkliga väckelsen i två delar. En gren såg gemenskapsmotivet som en utgångspunkt för bildandet av »troendeförsamlingar». En annan gren såg gemenskapsmotivet som skäl att fortsätta som inomkyrklig rörelse med alternativa rum.

Utifrån frågorna i denna artikel är det intressant att notera att de frikyrkliga församlingshusen – oavsett historiskt ursprung i inomkyrklig väckelse eller internationella traditioner – är nattvardssalar och att detta inte hindrar att rummet används för andra församlingsrelaterade aktiviteter som kyrkkaffe, fester och omröstningar i församlingsmöten. Man ser alltså rummet som »de heligas» mötesplats. Även »församlingsmöte» är därför ett slags gudstjänst då man tillsammans utforskar Guds vilja och ledning. Men hur är det med försäljning? Jesus drev enligt evangelierna ut »månglarna» ur templet.

Frågan om försäljning i kyrkan

Även i frikyrkligheten finns det normer, skrivna eller oskrivna, för avskilda rum. För det mesta verkar det vara självklart vad man tillåter eller förbjuder. Men hur tänker man när det inte är självklart? Vilken synsätt kommer fram när det till exempel varit debatt om vad man får framföra för slags musik i gudstjänstrummet?

De enda texter jag funnit som säger något om vad rummet får användas till står i samfundens handböcker. I en förtext till ordningen för invigning av gudstjänstrum sägs att »Gud ryms inte i en byggnad som uppförts av människohänder» (Apg 17:24), men att rummet är centrum för församlingens gudstjänstliv, »ett rum för stillhet, fördjupning, gemenskap och utmaning för livet». ⁵¹ Invigningsorden säger att rummet ska användas för »gudstjänst och förkunnelse», alternativt sägs »för tillbedjan och gudstjänst». ⁵² Det finns alltså en spänning mellan att det är en vanlig lokal och att den ska brukas för gudstjänst.

Svenska Missionskyrkans nya handbok hävdar att rummet också har en teckenfunktion, men inte för församlingen utan för världen: »Kyrkorummet är ett tecken för människor i omgivningen». Teckenfunktionen får

---

⁵¹ Kyrkohandbok för Missionskyrkan 2003, s. 167.

⁵² Till församlingens tjänst 1987, s. 227.

följande förklaring: »Vi söker oss dit i längtan efter det heliga i sorg och glädje». I invigningsorden sägs rummet vara »ett himmelrikets tecken».⁵³ Den nya handboken har även ordning för invigning av inventarier, exempelvis »kyrkklockor», »gudstjänstbibel» och »ljusbärare».

Teologiskt sett är »tecken» ett sakramentalt språk. Innebär det att Svenska Missionskyrkan tror att det begränsade rummet kan förmedla det gudomliga, det obegränsade? Att rummet i sig kan formulera det oformulerbara? En sådan sakramental förståelse innebär en annan typ av normbildning för rummet än den mer pietistiska och reformerta synen som knyter normerna till bruket av rummet, inte till själva rummet. Om frikyrkliga tror att rummet faktiskt talar helt av sig självt finns det väl skäl att också hålla sina rum öppna!

Historiskt sett har frågan om försäljning prövat vilken syn en församling faktiskt har på gudstjänstrummet.⁵⁴ Med hänvisning till att Jesus drev ut försäljarna från Jerusalems tempel har det hävdats att missionsauktioner och andra typer av försäljningar för församlingens/ungdomsföreningens verksamhet inte är lämpliga i bönhus eller kapell. De källor jag undersökt från baptistiska församlingar visar att frågan primärt inte gällde gudstjänstrummets annanhet utan vilka metoder en kristen gemenskap ska använda för att få medel till sin verksamhet.⁵⁵ Däremot har detta med film- och bildvisning i gudstjänstrummet varit kontroversiellt, eftersom det funnits en kulturfientlig inställning till filmkonst och teater. Det låg i folkväckelsens egenart att vara en motkultur med egen moralbildning som satte tydliga gränser mellan kyrka och värld.

I nutid har frågan om konserter – och entréavgift till sådana arrangemang – gett upphov till diskussioner om det är förenligt med gudstjänstrummets kvalitet och med evangeliets karaktär av fri gåva. Även upplåtelse av rummet till andra grupper i samhället har väckt sådana frågor. Till exempel har flera församlingar som princip att fester som ordnas i kyrksalen inte får servera alkohol. Däremot verkar det finnas en större kulturöppen hållning. Det är inte längre aktuellt med gränsdragningar kring musikstilar, dans och drama.

---

⁵³ Kyrkohandbok för Missionskyrkan 2003, s. 173.

⁵⁴ Brodd 2000, s. 102.

⁵⁵ Se t.ex. baptistpastorn John Ongmans uttalande om »Kristlig offervillighet eller det fördärvbringande festväsendet» i Ongman 1931, s. 3–29.

Guds hus eller from teatersalong? Tendenser i nutid

Hur får man inblick i de förändringar av de frikyrkliga gudstjänstrummen som pågår i nutid? Det visade sig att ett stort antal församlingar har bilder av sina gudstjänstrum på de hemsidor de skapat på nätet. Där kunde jag få en överblick. Sedan tog jag med mig den här artikelns frågor och besökte olika församlingars gudstjänster i Örebro. Efter dessa »fältstudier» tycker jag mig kunna urskilja två tendenser som har uppmärksammats även i andra studier av nutida svenskt kyrkoliv. Å ena sidan verkar vissa frikyrkliga gudstjänstrum *sakraliseras*, å andra sidan verkar de *sekulariseras*. Vad jag kan se följer inte dessa tendenser samfundsgränserna utan är stråk rakt igenom frikyrkligheten.

Sakraliseringen innebär att rummets struktur och gestalter i sig får en djupare betydelse. Det är inte endast det som pågår i rummet som ger det kvalitet och suveränitet. Även rummets struktur och gestalter är heliga tecken. Det som finns i rummet – dopgrav/funt, nattvardsbord, symboler, ljusbärare, fondmålning och ikoner – samspelar med varandra och med den gudstjänst som firas i rummet (liturgin). Rummet har en dynamisk form som gör det möjligt för församlingen att röra sig, böja knä, gå i procession, bära fram sitt offer och på andra sätt »se och fira Guds underbara gärningar». En av sångerna i den frikyrkliga församlingssångboken bekänner: »Gud, du är här, i detta rum finns också du ...».⁵⁶

Där denna trend finns, verkar en del nya inslag i rummet vara mer på modet än integrerat i den egna traditionen och dess praktiker. Lån från andra traditioner framstår som eklektiska, till exempel när ikoner placeras i rummet men ändå inte samspelar med liturgin. En del skulle kanske benämna denna sakraliserande trend för en katolicering eller förkyrkligande. Själv föredrar jag att se det i huvudsak som ett uttryck för att så kallad sakramental teologi börjat vinna insteg i frikyrkorna.

Den andra trenden kring gudstjänstrummen i frikyrkorna kännetecknas av sekularisering. Tydligast ser man detta i de stora kyrkobyggnader i USA som har gudstjänstrum som mer liknar en teatersalong än en katedral. Det är sluttande golv, fällbara stolar och avancerad ljussättning av »scenen».

---

⁵⁶ *Psalmer & Sånger* 1987, nr 439. Sången är skriven av Göte Strandsjö (1916–2001), verksam inom Pingströrelsen.

De som förbereder gudstjänsten har i sådana sammanhang också fått titeln »gudstjänstproducenter». Som hörsalarna i folkväckelsen på 1800-talet inbjuder dessa rum inte till andra funktioner än lyssnande. Den avgörande skillnaden mellan sammankomsterna i dessa salonger och mötena i missionshusen framträder i applådåskorna, skrattsalvorna och publikrollen. Gränserna mellan församling och publik är flytande. Gudstjänsten blir en form av konsumtion – att lyssna på musik och bra talare.

Ett sådant sekulariserat rum ger ingen gripbar situation av kropp mot kropp. Istället blir det ett redskap i besökarens jakt efter andlig konsumtion och upplevelser. I en nyutkommen bok vänder sig Sören Ulrik Thomsen mot det desperata sökandet efter nya gudstjänstformer och mot sentimentaliseringsen av budskapet.⁵⁷ Metodjakten och jakten efter tidsandan menar han försvagar kyrkorummets helighet, även betoningen av Guds kärleksfullhet så till den grad att man missar Gudsfruktan får konsekvenser för kyrkorummet.

Ur andra aspekter finns det sekularisering av rummet som kan tolkas som en nödvändig uppgörelse med uppdelningen mellan religiöst och profant, mellan andligt och världsligt. Andra pekar på att rummet måste bli öppet för samhället runt omkring och möta andras behov än bara församlingens.

Fallstudier av tre frikyrkorum i väckelsens Örebro

I Närke är frikyrkligheten fortfarande framträdande och det finns relativt sett många frikyrkorum.⁵⁸ För att belysa och pröva de fakta och tankar jag samlat här ska vi se närmare på tre församlingars gudstjänstrum. De är valda för att få exempel på gudstjänstrum i olika sammanhang – konfessionellt, kulturellt och socialt.

Hagakyrkan (www.hagakyrkan.se)

Andra advent 1978 invigdes Hagakyrkan i en befolkningsrik stadsdel på väster i Örebro. Kyrkan byggdes som en utpost till Vasakyrkans missionsförsamling, som har ett äldre gudstjänstrum inne i centrum. År 1989 bil-

---

⁵⁷ Stjernfelt & Thomsen 2007.

⁵⁸ Bergström 2007.

dades Haga Missionsförsamling och den har för närvarande 170 medlemmar.

Grundmodellen till kyrkorummet kom från arkitekt Janne Feldt som på den tiden ritade flera missionskyrkor. Feldts modell vidareutvecklades av Bertil Skogsten så att det skulle bli en byggnad anpassad för ett brett diakonalt engagemang i stadsdelen.

Gudstjänstrummet är kvadratisk med en stor rund lampkrona i taket. Det är möjligt att möblera på olika sätt genom att det har stolar och inte bänkar och estrad. Vid nattvardsgudstjänster placeras ibland nattvardebordet i rummets mitt. Flexibiliteten gör att rummet passar bra även för exempelvis konstatställningar, föreläsningar, fester och dramaföreställningar. Den enda fasta gestalten är orgeln som invigdes 1987.

Bild 15 visar den normala möbleringen vid söndagsgudstjänsten – mittgång diagonalt i det kvadratiske rummet, nattvardebord och bildskåp i fonden, ambo på golvet nära nattvardebordet.

Församlingen har en öppen hållning vid uthyrningar av kyrkan, inklusive gudstjänstrummet. Det blev dock en diskussion när det kom en förfrågan om dansskola. Likaså är det inte tillåtet att servera alkohol när man hyr kyrkan för privata fester eller till företag som anordnar konferenser/seminarier.

Kyrkan används vid vigsel och begravningar (även en borgerlig begravning har förekommit), men det är inte lika vanligt att medlemmar använder sin kyrka vid vigsel. Medlemmarna använder inte heller rummet till stillhet före gudstjänsterna. Däremot är det öppet för enskild andakt några vardagsmorgnar varje vecka. Ljusbärare finns och används för enskild andakt såväl i som utanför gudstjänsten (bild 16).

I samtal med ledare i församlingen framgår det att man inte ser gudstjänstrummet i sig som »heligt». Det avgörande motivet för församlingen är »öppenhet». Man ser kyrkan som en »allaktivitetsbyggnad» som är till för människorna i närområdet och på hemsidan kallar man kyrkorummet för »kyrkallrum».

Betaniakyrkan i Åbytorp (www.betaniakyrkan.nu)

Åbytorp är en »förort» nära Kumla som har cirka 800 innevånare. Tätorten består i huvudsak av småhus. Av vanliga samhällsfunktioner finns idrottsplats, daghem, fritids samt låg- och mellanstadieskola. Här finns

även kapellet Betania, senare kallat Betaniakyrkan. Kapellet uppfördes 1898 av en byggnadskommitté som bestod även av personer som inte var medlemmar i »friförsamlingen». Virket till huset skänktes av bönder i trakten. Vid invigningen av gudstjänstrummet talade pastor Emil Gustafson (1862–1900), en uppburen väckelsepredikant i Närke.⁵⁹

I dag tillhör Betaniaförsamlingen Evangeliska frikyrkan och har 150 medlemmar. Församlingens kyrka har byggts om och byggts till flera gånger under årens lopp och är numera den enda gudstjänstplatsen i byn. Det gamla metodistkapellet har Svenska kyrkan övertagit, men det används endast till barnverksamhet.

Gudstjänstrummet rymmer cirka 70 personer; 100 personer när man ansluter kyrktorget. För närvarande pågår en byggnation av ett helt nytt gudstjänstrum med plats för cirka 200 personer (bild 17). Det nya rummet får större flexibilitet, men redan i det gamla möblerar man om till exempel vid nattvard så att församlingen sitter runt bordet (bild 18). I det nya rummet kommer det att finnas en stor »scen» som kan användas för drama, konserter och konferenser.

Församlingen är påverkad av det sätt som gudstjänster planeras och genomförs inom Willow Creek Community Church, en växande församling utanför Chicago i USA med ett stort nätverk. Som i Willow Creek arbetar församlingen i Åbytorp medvetet med att göra gudstjänsten nutidsorienterad och tillgänglig för ovana gudstjänstbesökare. Man använder exempelvis drama i gudstjänsterna och dekorerar rummet utifrån gudstjänstens tema (bild 19).

I samtal med ledare i församlingen framgår att man vill att det nya gudstjänstrummet ska bli ett »allaktivitetsrum», och att de som bor i Åbytorp också ska kunna hyra och använda det. Man skulle vilja ge kyrkan ett nytt namn som inte är så sakralt. I nuvarande gudstjänstrum har man också andra verksamheter som inte är gudstjänst, undervisning eller andakt.

Man hoppas att nybygget ska leda till att fler använder församlingens lokaler – också för vigsel och begravningar. Den »närhet» som kännetecknar nuvarande gudstjänstrummet vill man också bevara när man tagit det nya och större rummet i bruk.

---

⁵⁹ *En kyrka mitt i byn*, s. 3–4.

Pingstkyrkan i Elim (www.orebro.pingst.se)

Elimförsamlingen i Örebro grundades 1916, i dag är det en pingstförsamling med cirka 1000 medlemmar. Sedan 1921 har man haft gudstjänstrum på Nygatan 8 i Örebro. Det första var ett metodistkapell som man köpte av Salems metodistförsamling. Kapellet ersattas 1943 med Elim, som bland annat blev rikskänd genom »ungdomens kväll» som sändes i radio under 1960-talet. Elim var då stadens största frikyrkolokal.⁶⁰

Lördagen den 26 april 1986 invigdes Pingstkyrkan Elim – ett brett rum med stort podium som har mycket plats för sång och musik (bild 20). I rummets mitt hänger en stor takkrona med 154 lampor (Joh 21:11) (bild 21), och i fonden finns en textil av Ing-Mari Talvik som föreställer de bibliska källorna vid Elim (2 Mos 15:27). Med läktaren och sidosalen kan man ta emot 1000 personer. I rummets främre del finns en öppen dopgrav och ovanför den ett stort nattvardebord. Vid nattvardefirande används dock ett annat bord som ställs på golvet framför församlingen. Brödet och vinet delas ut både i bänkarna och vid stationer framme i kyrkan.

Kyrkobyggnaden, som totalt omfattar 2800 kvadratmeter, kostade drygt 16 miljoner att bygga. Arkitekt var Eric Risberg.

När gudstjänstrummet var nytt stod det många stolar framme på estraden för sångare, musiker och andra medverkande. Dessa har nu tagits bort. Även pastor och gudstjänstledare sitter numera på första bänken. Det är en förändring som också påverkat upplevelsen av rummet under en gudstjänst. Textilen, dopgraven och nattvardebordet är gestalter i rummet som ännu mer blivit blickfånget. Estraden intas numera som en scen. Tidigare var det en plats där en del av församlingen satt och medverkade i gudstjänsten.

Pingstkyrkan Elim har många lokaler, bland annat ett stort kyrktorg och en cafeteria.⁶¹ Det är församlingsföreståndaren som beslutar om upplåtelse av gudstjänstrummet. Tidigare har det förekommit diskussioner i församlingen om till exempel drama får förekomma i kyrksalen.

Vanligt är att medlemmarna vill ha begravningsgudstjänsten i Pingstkyrkan men vigselgudstjänst förekommer inte så ofta.

---

60 *Nya Pingstkyrkan i Örebro*, s. 3.

61 »Vår vardagsverksamhet kommer nu att öka ännu mer när vi har plats för alla aktiviteter», säger pastor Sven O. Svensson i en intervju i *Nerikes Allehanda* 1986-04-25.

Summary

The study addresses »the otherness« of the Free Church room. Different ecclesial fundamental practices in the Free Church congregation presuppose and create the separated room. In line with this understanding, there are certain acts that are holy – and the presence of God in such acts – not the room in itself nor its decoration.

There are structures and outward appearances in the Free Church rooms that are inherited from the nineteenth-century revivalist movement. The room still has a certain flavour of Pietism and Puritanism which were theological bases of the communities that we today refer to as Free Churches.

Also in our time, the Free Church service room has changed in line with impulses from the processes of theological renewal that go through the ecumenical, liturgical and charismatic movements. One such trend is that the form and the function of the rooms acquire a more sacral (i.e. sacramental) character. Another trend is that the form and the function of the room become more secularised, as Free Church rooms can be used for activities of many different kinds.

To be able to speak about *holy* rooms, a word of clarification is needed. It must be stated how we employ the concept of holiness. Is holiness about the participation in the divine, in other words that something limited can mediate the mystery? Or does holiness imply that something divine is going on; is it a spiritual experience or a pious activity?

The historical dimensions of the present study have shown that what we understand as a holy room or a room of holiness has to do with the fact that we subordinate ourselves to a certain religious tradition or a historical context.

The Bible and the Reformation tradition state that God does not need a house. However, Church history abounds with examples that prove that God's congregation needs shelter. The reflection about the mystery of the incarnation which we refer to as sacramental theology opens up for a better understanding of this paradox. According to this view, the human being, though being a finite creature, can be a carrier of the divine (*finitum capax infiniti*). Therefore there is a fundamental reason to why we seek the

separated rooms in the world: God is to be found there, though there are no rooms spacious enough to house Him. Through reverence and silence other senses are opened towards a greater reality.

Litteratur och andra källor

- Ahrén, P-O., 1966, *Nattvardsgudstjänsten i Svenska Missionsförbundet. En liturgi-historisk undersökning*. Stockholm.
- Alm, G., 1974, *Enkel men värdig. Metodistisk kyrkoarkitektur i Sverige 1869–1910*. Stockholm.
- Alm, G., 2005, »Kyrkobyggande i Sverige 1865–1910». I: Bexell, O., *Sveriges kyrkohistoria. Folkväckelsens och kyrkoförnyelsens tid* (bd 7). Stockholm, s. 282–293.
- Alvarsson, J-Å., 2007, »Tendenser och symbolvärde i de svenska pingstförsamlingarnas namnbyteri». I: *Pingströrelsen. Essäer, översikter och betraktelser*. Opublicerat manus hos författaren.
- Andreasson, H., 2002, *Gripenhet och engagemang. Svenska Missionsförbundets identitet speglad genom missionsföreståndarnas predikningar vid generalkonferensen 1918–1993*. Diss. Åbo Akademi. Åbo.
- Arvidson, L., 2007, »En hävstång i bildningens tjänst». I: Andreasson, H., (red.), *Liv och rörelse. Svenska Missionskyrkans historia och identitet*. Stockholm, s. 349–359.
- Bardh, U., 2008, *Församlingen som sakrament. Dop, medlemskap och ekumenik bland frikyrkokristna vid 1900-talets slut*. Diss. Uppsala universitet. Uppsala.
- Bergman, C.-G., 1982, »Predikan och kyrkorummet». I: Hårdelin, A. (red.), *Predikohistoriska perspektiv. Studier tillägnade Åke Andréén*. (Skrifter utgivna av Svenska Kyrkohistoriska föreningen II:35.) Älvsjö.
- Bergsten, T., 2005, »Frikyrkligt gudstjänstliv». I: Brohed, I., *Sveriges kyrkohistoria. Religionsfrihetens och ekumenikens tid* (bd 8). Stockholm, s. 315–329.
- Bergström, O., 2007, *Församlingar och byggnader i väckelsens tjänst*. (ArkivCentrums Skriftserie 1.) Örebro.
- Bexell, O., 2005, *Sveriges kyrkohistoria. Folkväckelsens och kyrkoförnyelsens tid* (bd 7). Stockholm.
- Bohman, B., 1983, *Mission och gudstjänstrum. Kyrkobyggnadsfrågor i svensk mission 1870–1960*. (Bibliotheca Theologiae Practicae 40.) Lund.
- Bredberg, G., 1958, »Fromhetstyp och gudstjänstrum». I: *Ansgarius* 1958. Stockholm.
- Brodd, S.-E., 2001, »Hörsal och mötesplats. Bönhusets sociologi och teologi». I: Bergman, C.-O. och S.-E. Brodd (red.), *Ett mångtydigt rum*. Skellefteå, s. 95–112.
- Daun, Å., 1989, *Svensk mentalitet. Ett jämförande perspektiv*. Stockholm.

- Edwall, P., 1972, *Gudstjänstens motiv*. Lund.
- Eldebo, R., 1997, *Den ensamma tron. En studie i Frank Mangs predikan*. (Studia Theologica Holmiensis 2.) Diss. Åbo Akadmi. Örebro.
- Eliade, M., 1968, *Heligt och profant*. Stockholm.
- En kyrka mitt i byn 1897–1997*. Betaniaförsamlingen, Åbytorp. 1997. Hos författaren.
- Fahlgren, S. (red.), 1994, *I enhetens tecken. Gudstjänsttraditioner och gudstjänstens förnyelse i svenska kyrkor och samfund*. Örebro.
- Fahlgren, S., 2006, *Predikantskap och församling. Sex fallstudier av en ecklesial baspraktik inom svensk frikyrklighet fram till 1960-talet*. (ÖTHrapport, supplementsserie 3.) Örebro.
- Fahlgren, S., 2007, »Minns du sången? Om frikyrkornas förlust av hemlandstonen». I: NOD. *Forum för Tro, Kultur och samhälle*, nr 2, 2007, s. 16–21.
- Foucault, M., 1977, *Discipline and Punish*. London.
- Foucault, M., 1978, *The History of Sexuality. Vol. 1: An Introduction*. New York.
- Holmblad, I-B., 2002, *Hören Herrens röst! Svenska Missionsförbundets kyrkobyggnade fram till 1915 med tonvikt på Gävle-Daladistriktet*. Stockholm.
- Jarlert, A., 2001, *Sveriges kyrkohistoria. Romantikens och liberalismens tid* (bd 6). Stockholm.
- Johannesson, L., 1993, »Om det visuella och det rituella gemenskapsrummet. Exemplet frikyrkan». I: Amnå, E. & L. Johannesson (red.), *Tro mot tradition. Om den frikyrkliga identiteten*. Stockholm, s. 373–412.
- Josefsson, U., 2005, *Liv och över nog. Den tidiga pingströrelsens spiritualitet*. (Bibliotheca Theologiae Practicae 77.) Skellefteå.
- Lindahl, G., 1955, *Högkyrkligt, lågkyrkligt, frikyrkligt i svensk arkitektur 1800–1950*. Stockholm.
- Lindberg, L., 1993, »Med arv från reformationens tre grenar»: I: Holmgren, K. (red.), *Reformation pågår. Svenska missionsförbundet bland kyrkofamiljerna*. Stockholm, s. 14–30.
- Lindgren, T., 2007, *Norrlands Akvavit. Roman*. Stockholm.
- Lumpkin, V. G., 1999, *Church architecture as text. A model for the theological interpretation of Baptist worship space*. Ann Arbor, Michigan.
- Martling, C-H., 1958, *Nattvardskrisen i Karlstads stift under 1800-talets senare hälft*. (Bibliotheca Theologiae Practicae 9.) Uppsala.
- Nerikes Allehanda*, 1986-04-25.
- Nya pingstkyrkan i Örebro*. Trycksak från totalentreprenören SIAB. Örebro 1985. Hos författaren.
- Nyrén, O., 1928, »Våra kyrkor och missionshus». I: Nygren, J. (red.), *Tidsbilder. Svenska Missionsförbundet vid 50 år*. Stockholm.

- När kyrka skall byggas. Resultat av allmän idétävlan om kyrka och församlingsgård för Svenska Missionsförbundet. Stockholm, 1963.
- Onerup, E., 2006, »Tankar i ett kyrkorum». I: Lindgärde, V., (red.), *Tradition, sammanhang och uppbrott*. (Tro & Livs skriftserie 5), Stockholm, s. 110–115.
- Ongman, J., 1931, *Samlade skrifter*, bd 1. Örebro.
- Pethrus, L., 1953, *Medan du stjärnorna räknar*. Stockholm.
- Piensoho, N., 2007, 39 frågor. Örebro.
- Pingströrelsens årsbok*, 1981–1990. Stockholm.
- Psalmer & Sånger*, 1987/2004 (Församlingssångbok för sju frikyrkosamfund). Örebro.
- Rappe, A., 1963, *Domus Ecclesiae. Studier i nutida kyrkoarkitektur*. Andra uppl. Stockholm.
- Selander, I., 1980, »O hur saligt att få vandra». *Motiv och symboler i den frikyrkliga sången*. Stockholm.
- Senn, F. C., 2001, »Protestantism och katolicitet. Aspekter på förhållandet mellan ecklesiologi och kyrkobyggnad». I: Bergman, C.-O. och S.-E. Brodd (red.), *Ett mångtydigt rum*. Skellefteå, s. 160–184.
- Stjernfelt, F. och S. U. Thomsen, 2006, *Kritik av den negativa uppbyggligheten. Sju essäer*. Stockholm.
- Svärd, B., 1987, *Väckelsen i lokalsamhället. Individ, förening, församling i Kumla 1865–1905*. (Skrifter utgivna av Svenska kyrkohistoriska föreningen. II Ny följd 44.) Uppsala.
- Wahlström, M., 2001, *Baptistisk tro tar form. Blacksta baptistkapell som kyrkovetenskapligt källmaterial*. Examensuppsats vid Örebro Teologiska Högskola. Opubl. Hos författaren.
- Wennås, O., 2004, »De formade våra missionshus och kyrkor». I: Dahlén, R. W. & V. Lindgärde (red.), *En historia berättas. Om missionsförbundare*. Falköping, s. 81–120.
- Waern, D. och M. Wahlström (red.), 2007, *Pingströrelsen 100 år* (bd 1 & 2). Örebro.
- Örebro tredje baptistförsamling 50 år, 1957*. Örebro. Hos författaren.